

**Marcela Linková, Kateřina Cidlinská,
Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová,
Alice Červinková**

*Nejisté vyhlídky: Proměny vědecké
profese z generové perspektivy*

Sociologické nakladatelství:
Praha, 2013, 193 s.

K poměrně sílící větvi domácího sociálně vědního bádání, která se u nás prosazuje pomocí genderových témat, se připojuje další studie připravená autorským kolektivem z Národního kontaktního centra – ženy a věda Sociologického ústavu AV ČR. Předkládaná studie se zabývá analýzou sociálního postavení, rolí a normativních rámců sledované sociální skupiny – žen, které realizují své životní představy ve výzkumné činnosti a v rámci vědeckých institucí. Zvolený institucionální rámec orientuje autorky také na problematiku studií vědy a na využití teoretických přístupů k analýze současné vědy a moderních společností, jejichž možnosti i rizika souvisejí s tvorbou a uplatňováním vědeckého vědění. V této souvislosti si připomínám osobní zkušenost z 60. let minulého století, kdy jsem jako nastupující doktorand měl možnost odborně sledovat a „pocítit“ poznávací a politickou robustnost kulturně kritických přístupů, které se prosazovaly jak ve vztahu k vědě, tak ve vztahu k jiným tehdy kulturně aktuálním tématům včetně genderové tematiky. Jak jsem měl možnost dále sledovat měnil tento kritický poznávací náboj

nejen tematickou orientaci sociálních věd i způsoby a postupy poznávání, ale také sociální skutečnost a její institucionální uspořádání v západních společnostech. Po čase docházelo i dochází k propojování těchto kulturně kritických proudů do společných platforem. K nim se řadí i propojení tematiky vědy a genderového zkoumání. Obdobný trend lze ostatně pozorovat i v dalších oblastech, např. v propojování studií vědy a environmentálních studií. Předkládaná studie v určitém smyslu „dohání“ tematický deficit v domácí sociální vědě, který se mohl ve své kulturně kritické úloze rozvíjet až od 90. let minulého století. Tato situace přináší určité výhody pro domácí výzkumníky. Mohou využívat rozvinutou bázi výzkumů a koncepcí z ostatních evropských zemí. Taková výhoda však skrývá i určitá rizika, kterým musel autorský kolektiv čelit.

Úvodní odstavec spíše vyjasňuje moji pozici recenzenta uvedené publikace. Je ovšem na místě nejprve poskytnout informaci o obsahu recenzované publikace. Tedy nejprve ke struktuře publikace a jejímu obsahovému sdělení. Úvodní kapitola je prezentována celým autorským kolektivem a vymezuje obsahový rámec studie: ženy a gender v proměňujícím se světě vědy. Zde je vymezen interpretační rámec studie s odkazy na koncepci společnosti vědění a více analyticky na rozlišení mezi režimy tvorby vědění: režimem tvorby veřejných statků a režimem akademického

kapitalismu. Podle autorek dochází k proměnám od akademické vědy k akademickému kapitalismu. Analyticky obsažnější je ta část úvodní kapitoly, která charakterizuje genderové stereotypy o vědě a o vědkyních. Pomocí dostupných dat jsou doloženy genderové rozdíly v oborovém pohledu a v pohledu pozic v řízení vědeckých institucí. Zde autorky zjišťují, že Česká republika patří k zemím, kde je v rámci EU vůbec největší mzdový rozdíl v příjmech mužů a žen (s.36). Další obdobná zjištění pak vedou autorky k otázce, jaké jsou důvody této nerovnosti. Ty pak hledají v kontextu politickém či regulativním a poznávacím. V prvním případě s odkazem na analytické poznatky Arnošta Veselého k problémům veřejné politiky, přičemž využívají jeho pojem „politika nečinnosti“, aby charakterizovaly postavení problému genderové nerovnosti v agendách současných politik. V druhém případě pak navrhnou využití pojmu „epistemický životní prostor“, pomocí kterého analyzují souvislosti mezi profesními a životními situacemi vědkyň a vědců.

Další kapitoly jsou pak prezentovány jednotlivými autorkami, navazují na uvedený interpretační rámec a specifikují ho určitým tématem a jeho konkrétnější analýzou. Nejprve je uvedena kapitola Kateřiny Cidlinské a Marcely Linkové, která se zabývá životními a kariérními drahami vymezovanými v rámci současných vědeckých institucí. Jejich analýza

je zaměřena na situaci mladých žen a mužů, kteří se rozhodli pro vědeckou kariéru a absolvují doktorské programy v relevantních vědeckých institucích. Text velmi přesvědčivě charakterizuje ambivalentní situaci vědkyň a vědců, která je charakterizována jak novými možnostmi, tak i nejistotami a riziky. Uplatnění genderové perspektivy vyostřuje pohled na situaci nastupující generace ve vědě. Přesvědčivě dokládá, jak obtížné je udržet rovnováhu mezi budováním autentického vědeckého profilu a mezi dalšími nároky na ucelenost žitého světa (partnerské vztahy, rodinné nároky, kvalita volného času, využití dosažené vědecké kompetence). Uvedená zjištění pak podle autorek korespondují z teoretickým přístupem, který s odkazem na neoliberalní ideologický rámec a regulativní úlohu trhů poukazuje na výraznější tlak soutěživosti a slábnoucí vliv formativních (orientujících a podporujících) rysů vědeckých institucí. V konkrétnějším interpretačním rámci je prekérnost vědecké kariéry označena pojmem ekonomie příslibu a v sociologické perspektivě pak proměnami od pozice rámované poslání k pozici rámované prací. Uplatněné ideologické (neoliberalismus) a ekonomické (tržní hodnocení) pojmy podle mého názoru zjednodušují současné změny vědeckých institucí (o tom viz dále).

Naopak oceňuji uplatnění historického přístupu při analýze těchto změn. Kritickou připomínku mám

RECENZE

k popisu změn v organizaci vědy. Institucionalizace vědy a její výzkumné báze se odehrávala nejprve ve formách akademie (francouzský model odpovídající monarchické formě vládnutí, později ho převzalo Rusko), posléze se prosadilo „usazení“ výzkumu na univerzitách (německý model) a v současnosti převládá americký model, který výzkum na univerzitách propojuje s potřebami podnikatelské sféry. Není tedy přesné tvrzení, že výzkum se nejprve institucionalizoval na univerzitách a poté v akademiích věd (s. 54).

Následující dvě kapitoly dále navazují na tematiku kariérních drah. Alice Červinková se věnuje problému mobility ve vědě v kapitole s názvem „Nesnesitelná lehkost mobility: osobní a profesní biografie vědců a vědkyň“. Vychází z oprávněného předpokladu, že mobilita se stala normativní součástí doktorských programů, kterou většina vědeckých institucí vyžaduje. Tento profesní nárok se však střetává s podstatnými životními orientacemi, zejména partnerstvím a rodinou. Při analýze této situace autorka využívá koncepční přístup z oblasti migrace, tzv. vázané setrvání a vázané stěhování. Uvedené pojmy označují rozhodování vědce nebo vědkyně s ohledem na situaci jejich partnera nebo partnerky a to podle jejich profesních i osobních preferencí. Původní varianta tohoto přístupu počítala s kalkulujícím zvažováním typu „má dáti, dal“, kdy otázky partnerství a péče byly

vyčleněny z rozvažování jako externality. Autorka tento přístup odmítá a uvádí, že kontext trhu nevstupuje při rozvažování partnerů o mobilitě jako vnější hledisko, že „vztah mezi (akademickým) trhem práce a genderem nevnímá jako kauzální, nýbrž vzájemně konstitutivní“ (s. 87). Toto tvrzení dokládá poznatky z rozhovorů s mladými vědci a vědkyněmi, kteří absolvovali nebo praktikují zahraniční stáž a jejichž zkušenost poukazuje na rozmanité figurace partnerských vztahů při řešení problému mobility.

V následující kapitole Marta Vohlídalová specifikuje téma profesní kariéry a osobní situace vědkyň v kontextu rodičovství. I zde název kapitoly „Vědkyně mezi dvěma mlýnskými kameny: o podmínkách kombinace pracovního života a rodičovství ve vědecké profesi“ metaforicky přibližuje nesnadnou povahu řešení problému. Pro analýzu vztahu profesní dráhy a rodičovství si autorka zvolila pojem časové rozpínavosti profesní práce, jejíž důsledky řeší vědkyně v individuálním kontextu a s ohledem na infrastrukturní podmínky pro podporu rodičovství. Datové zázemí autorka rozšiřuje i na starší ročníky vědeckých pracovníků a při analýze infrastrukturních poměrů a rodinných politik se opírá o dostupná a relevantní data za Českou republiku i některé další země. Pomocí genderové perspektivy pak poukazuje na nepřízeň normativních představ o rodičovství a mateřství bránících vědkyňm

volit vhodné kombinace svých profesních i mateřských představ. Překvapivé jsou i poznatky o relativně silném vlivu tradičních forem dělby práce u dvoukariérových akademických párů. Jejich úroveň vzdělání by spíše napovídala o převažujícím vlivu egalitárních přístupů. V závěru své studie autorka nejen formuluje zjištěné problémy, ale doporučuje i vhodný přístup k jejich řešení, které týká normativních otázek (opuštění lineárního modelu kariérní dráhy vědců a vědkyň, prosazení egalitárních poměrů v rodičovských povinnostech) a opatření v oblasti rodinné politiky (s. 124).

Hana Tenglerová se věnuje v následující kapitole nazvané „Věda jako mužská záležitost aneb mediální realita českých pop-novin“ mediálnímu obrazu vědkyň. Její analýza je založena na důkladné obsahové analýze zpráv v předních českých denících, ve které sledovala celkovou mediální prezentaci vědy jak z hlediska jejích výsledků, tak i životních situací i osobnostních figurací vědců a vědkyň. Výsledky této analýzy kopírují již výše sledované problémy, a to ještě v nepříznivějších genderových charakteristikách. Např. minimální prezentace vědkyň, jejich výsledků i životních situací je zneužívána v podobě tokenismu (jejich prezentování jako statečných osobností překonávajících veškeré překážky).

Poslední kapitola před závěrečným shrnutím monografie je nazvána „V pasti dějin: křížovatky feminismu

a neoliberalismu v evropské politice genderové rovnosti ve vědě“ a její autorkou je Marcela Linková. Tato kapitola se poněkud vymyká z rámce analýzy, který uplatnily autorky v předcházejících kapitolách. Předně analýza přechází z kontextu domácích vědeckých institucí do kontextu exekutivních orgánů EU a politik utvářených v tomto rámci. Genderová tematika však zůstává. Důkladný popis místa a úlohy tématu genderové rovnosti v exekutivní agendě Evropské komise je informativní a zajímavý. Autorka si také volí specifický interpretační rámec pro analýzu prezentovaných postupů, který přebírá z poznávacího repertoáru postmoderní školy studií vědy a techniky zaměřeného na uplatnění přístupu „actor-network theory“. Bez ohledu na kritické stanovisko, které chovám k tomuto přístupu, se mně jeví i interpretační přínos tohoto přístupu jako nepřilíš přesvědčivý. V obdobném poznávacím rámci je využita koncepce „hraničního objektu“. Autorka pomocí této orientace sleduje, jak pojmy modernizace a strukturální změny zprostředkovávají uplatnění nároků genderové rovnosti v politikách Evropské komise a rámuje je do neoliberalního ideologického kontextu.

Závěrečná kapitola pak shrnuje dosažené poznatky, na které jsem již většinou upozornil v komentářích k jednotlivým kapitolám. Na jeden zde uvedený argument bych však rád upozornil. Autorky připomínají, že

jejich výzkum i interpretace se týká veřejného výzkumného sektoru, čímž jsou myšlena výzkumná pracoviště AV ČR (formálně jde o tzv. vládní výzkumný sektor). Toto upozornění je důležité. Analyzuje totiž jen část tvůrců vědeckého vědění. Pokud chápu vědu v pohledu koncepce sociální produkce vědění (viz dále), pak dostávám nejen mnohem širší vějíř aktérů participujících na tvorbě vědeckého vědění, ale i souvislostí než je využíván v této studii.

Na závěr svého recenzního vyjádření bych rád shrnul a konkretizoval své hodnotící stanovisko k recenzované publikaci. Zčásti navazuji na můj úvodní odstavec a také na komentář k jednotlivým kapitolám, kde jsem již určitou hodnotící pozici zaujal. I tento recenzovaný text sehrává pozitivní úlohu v kulturně kritické perspektivě, kterou sledujeme obecně u genderových studií v celkovém poznávacím kontextu sociálních věd. Pozitivní hodnocení studie se týká i doložení tohoto vlivu v důležité oblasti vědeckých institucí, ve výzkumných organizacích. V tematické struktuře domácích sociálních věd se tak stabilizovala problémově orientovaná oblast bádání, která je vázaná nejen na oblast genderových studií a studií vědy, ale hledá i souvislosti mezi nimi. Pozitivní poznávací efekt studium vidím i v širších souvislostech. Symbolizuje a reflektuje totiž integrující evropskou dimenzi ve specifické badatelské oblasti, jak o tom svědčí bohaté odkazy jak na teoretické

koncepce, tak i konkrétní výzkumy. Z široce dostupného referenčního rámce těchto studií (a zde se opírám zejména o studie vědy, které znám důvěrněji) si autorky vybírají teoretické přístupy, které problematizují studované sociální jevy v (konkrétních) situacích a hledají prostředky, jak je řešit. Dobrým příkladem této volby je koncepce epistemického životního prostoru; její uplatnění v genderové perspektivě velmi dobře ukazuje nejen na maskulinitu kulturního uspořádání výzkumných institucí, ale i na její dehumanizující vlivy a tedy i výzvy ke změně. Otázka však spočívá v tom, zda v kontextu institucionálních transformací, která je typická pro evropské společnosti a pro post-socialistické země zvláště, je situační pohled dostačující. Namítám, že není, neboť nebere v úvahu dvě důležité okolnosti. Za prvé mocenské diference, které jsou usazeny v institucích a přímo či nepřímo ovlivňují studované situace jednání a za druhé obecnější kulturní (hodnotové) založení (otázky proč, jaký to vše má smysl), které rovněž „sídlí“ v institucích a jejich „přesídlení“ do nové situace je nereálné, pokud nezískají obecně přijatelnou, zavazující (tedy institucionalizovanou) podobu. Tuto okolnost lze označit pojmem institucionální reflexivita. Autorky pro tyto okolnosti používají určité pojmosloví (akademický kapitalismus, trh práce, neoliberalismus), které však nevyjadřuje veškeré mocenské zdroje současných společností. Jsem si vědom, že jde

o dosti obecnou námitku, že není snadné zkoumat mocenské okolnosti ani institucionální transformace v jejich kulturních souvislostech. Příběh moderního vědeckého vědění i příběh emancipace ženy jsou však velké příběhy (typické pozvolným průběhem), pro jejichž porozumění je nezbytný historizující i antropologický přístup, aby se smysl obou příběhů neredukoval jen na „zvěčnělé tělo“, což reálně hrozí. Mohu také připomenout, že v oblasti studií vědy je k dispozici koncepce sociální produkce vědění, která umožňuje zkoumat mocenské aspekty odborného vědění včetně hodnotových proměn

ve vědeckých institucích a jejich genderových implikací. Chci také konstatovat, že pro české vědecké prostředí je nezbytné sledovat nejen situace vědců, kteří se aktivně zapojují do globalizujících se sítí vědecké tvorby, ale zkoumat poznávací příspěvek i těch aktérů a akterek, kteří se na růstu odborného vědění podílejí tím, že ho kriticky využívají. Porozumění způsobům využívání vědeckého vědění jako prostředkům produkce vědění umožňuje také hledat širší zdroje humanizace vědeckých institucí.

Karel Müller

**Jana Dvořáčková, Petr Pabian,
Simon Smith, Tereza Stöckelová,
Karel Šima, Tereza Virtová**
*Politika a každodennost na českých
vysokých školách*
Praha: SLON, 2014, 267 s.

Vysoké školství se v rozvinutých západních demokraciích nachází v procesu transformace z historicky převažujícího kolegiálního vládnutí na tzv. tržní či neoliberální model. Součástí této transformace je několik vzájemně provázaných procesů, které významným způsobem mění povahu vysokoškolského vzdělávání: globalizace a masifikace vzdělávání, diverzifikace a rozšiřování vědních oborů, aplikace tržních principů na vysokoškolské vzdělávání, manažerské vedení akademických pracovníků,

a změny mocenských vztahů mezi vysokými školami, státem a průmyslem. Vzhledem k významnosti těchto změn vzniklo v posledních dvou desetiletích zejména v anglosaských zemích značné množství studií zabývajících se dopadem výše uvedených procesů na vzdělávání, výzkum a na akademickou profesi. Tyto výzkumy přitom identifikovaly řadu negativních dopadů přechodu na tržní model – zejména v zemích s výraznou tržní orientací vysokého školství typu Austrálie a Velké Británie, včetně například zhoršení pracovních podmínek akademiků a jejich pracovní spokojenosti.

Také v České republice se již delší dobu vede nezdělaná bouřlivá, mediální a politická debata o reformě vysokého školství. Na rozdíl